

Agata Piasecka
University of Lodz
agata.piasecka@filologia.uni.lodz.pl
ORCID: 0000-0002-0033-1067

Data przesłania tekstu do redakcji: 03.12.2020
Data przyjęcia tekstu do druku: 15.07.2021

Kilka uwag o antropocentryzmie i dydaktyzmie jako wykładnikach relacji *homo–animal* (na podstawie polskich i rosyjskich frazeologizmów z nazwami wybranych zwierząt gospodarskich)

ABSTRACT: Piasecka Agata, *Kilka uwag o antropocentryzmie i dydaktyzmie jako wykładnikach relacji homo–animal (na podstawie polskich i rosyjskich frazeologizmów z nazwami wybranych zwierząt gospodarczych)* (Some Remarks on Anthropocentrism and Didacticism as Exponents of the *Homo–Animal* Relationship [Based on Polish and Russian Phraseological Units with the Names of Selected Farm Animals]). “Poznańskie Studia Slawistyczne” 21. Poznań 2021. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, Adam Mickiewicz University, pp. 51–72. ISSN 2084-3011.

The aim of the article is to show the relationship between the *homo* and *animal* spheres. The research material consists of Polish and Russian phraseological units in a broad sense (idioms, comparisons and proverbs) with zoonyms being the names of farm animals. The main emphasis was placed on the inherent – in faunal phraseology – and the closely related features of anthropocentrism and didacticism. Tracing the relationship between humans and animals clearly indicates the pejoratization of the linguistic image of fauna by a man. People like to use animal portraits to speak of the dark sides of their own world. Ascribing disabilities to representatives of fauna at the same time exposes the value of everything that is human. Parallel however, there is a phenomenon of hyperbolization of the negative portrait of a man who tries to subjugate living creatures from outside his species, guided by heartlessness, greed and selfishness. The lack of morality or culture cannot be considered animal traits, since higher feelings are characteristic of *homo sapiens* and constitute the foundation that distinguishes humans from the fauna world. Animals only fight for food, domination, and take care of the young. Their behavior is not due to ill will, lack of morals or culture. In the behavior of animals, their nature prevails and their innate instincts ensure their survival. Animals are not uncultivated and immoral, it is only a man who thinks of them in this way, involuntarily projecting his own world onto the animal world. There is a human interpretation of the world in animalistic phraseological units.

KEYWORDS: anthropocentrism; didacticism; zoonyms; linguistic picture of the world; phraseology

1. Uwagi wstępne

Animalistyczne jednostki frazeologiczne są ważnym świadectwem rozwoju człowieka, wyrazem jego preferencji i zainteresowań. W niezwykle obrazowy sposób ukazują elementy rzeczywistości, do których ludzie zbliżyli się w naturalny sposób bądź które potępili z ważnych dla siebie powodów. Świat zwierząt hodowlanych stanowi w tym względzie istotny element. Sieć konotacji, symboli, stereotypów, metafor, jakie składają się na warstwę semantyki polskich i rosyjskich wielowyrazowców z komponentem zoonimicznym, skrywa prawdę o tym, że zwierzęta zajmują stałe i ważne, a wręcz niezastąpione miejsce obok człowieka. Mimo to nie zawsze traktowane są z należnym szacunkiem. Myślę, że ukazanie sposobów postrzegania fauny przez człowieka oraz przybliżenie relacji między ludźmi a wybranymi gatunkami zwierząt gospodarskich warte jest pewnej refleksji lingwistyczno-kulturowej.

1.1. Zarys stanu badań

Problemy frazeologii faunicznej były już przedmiotem opisu w monografiach czy czasopismach naukowych. Rocznik „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” prezentuje na przykład badania interdyscyplinarne z zakresu nowej dyscypliny wiedzy – zoofilologii. Celem periodyku jest m.in. prezentacja badań nad rekonstrukcją relacji między ludźmi i zwierzętami w krajach Europy Środkowo-Wschodniej oraz w innych obszarach kulturowych.

Należałoby wspomnieć także o znakomitych studiach Aleksandra Góry (Гора, 1997), Tatiany Kozłowej (Козлова, 2003), Agnieszki Spagińskiej-Pruszek (2005), Włodzimierza Wysoczańskiego (2005), Barbary Rodziewicz (2007), Danuty Kępy-Figury (2007), Macieja Raka (2007), Joanny Szerszunowicz (2011) czy Lubomira Hampla (2012). Wszyscy wymienieni badacze ujęli swoje rozważania lingwistyczno-kulturowe o faunie w ramy monografii naukowych. Analizowali semantykę związków frazeologicznych, przysługujące komponentom zoonimicznym konotacje, symbolikę, określali funkcje pragmatyczne multiwerbizmów, analizowali problemy ekwiwalencji międzyjęzykowej. Ponadto wizerunkom poszczególnych

reprezentantów zwierząt poświęcono uwagę w odrębnych artykułach naukowych (cf. na przykład: Anusiewicz, 1990, 1992; Nowakowska, 1991; Peisert 1991, 2003; Mosiołek, 1994; Mosiołek-Kłosińska, 1995; Skawiński, 2000; Dąbrowska, 2000; Szerszunowicz, 2003, 2004; Czapiga, 2007, Чапига, 2009; Sahata, 2009; Kowalonek, 2009; Wtorkowska, 2010, 2014; Kielak, 2014; Vidović-Bolt, Szerszunowicz, 2014; Rak, 2017) oraz opracowaniach słownikowych (cf. Bartmiński, 1980; Толстой, 1995–2012; Cooper, 1998; Толстая, 2002). Ważnymi pozycjami etnolingwistycznymi i etnograficznymi w kontekście badań nad zwierzętami hodowanymi są ponadto prace Dmitrija Zielienina (Зеленин, 1991) i Anatolija Żurawliowa (Журавлёв, 1994).

1.2. Zakres materiału badawczego

Materiał badawczy zawarty w artykule to polskie i rosyjskie multiwerbizmy mieszczące się w polu szeroko rozumianej frazeologii. Przyjęty sposób traktowania tego fragmentu języka koresponduje z koncepcją frazematyki w ujęciu Wojciecha Chlebdy. Uczony pod pojęciem frazeologii rozumie jedną z jej odmian, a mianowicie frazeologię nadawcy, a za nadrzędne kryterium „frazeologiczności” uznaje odtwarzalność elementu językowego w akcie wypowiedzi w celu wyrażenia odpowiedniego potencjału treściowego (Chlebda, 1991).

Prezentowane wielowyrazowce¹ zawierają komponent zoonimiczny² związany z pięcioma przedstawicielami fauny: *koniem*, *bydłem*, *trzodą chlewną*, *kozą* i *owcą*³. Przykłady zostały zaczerpnięte z opracowań

¹ Terminów wielowyrazowce, multiwerbizmy czy frazeologizmy będę używać wymiennie.

² W odniesieniu do pola tematycznego zwierząt badacze używają rozmaitych określeń, na przykład: *frazeologia naturalna* (Zaręba, 2004), *frazeologia zoomorficzna* (Basaj, 1996), *frazeologia fauniczna* (Basaj, 1996; Szerszunowicz, 2011), *frazeologia zwierzęca* (Basaj, 1996), *frazeologia animalistyczna* (Spagińska-Pruszk, 2005; Rak, 2007; Vidović-Bolt, Szerszunowicz, 2014), *frazeologizmy zoonimiczne* (Vidović-Bolt, 2008), *frazeologia związana ze światem zwierząt* (Czapiga, 2007; Peisert, 2003), *frazeologizmy z nazwami zwierząt* (Koziaara, 2002), *związki frazeologiczne o tematyce zwierzęcej* (Koziaara, 1996).

³ Wspomniane zwierzęta obejmują bliską człowiekowi grupę fauny, tzw. zwierzęta gospodarskie. Uzasadniając decyzję wyboru materiału badawczego, odwołam się do myśli A. W. Burobina: „частотность компонентного состава русской анималистической

leksykograficznych i naukowych reprezentujących zarówno ogólny wariant języków słowiańskich, jak i ich odmiany gwarowe czy środowiskowe. Dokonując ekscerpcji materiału, nie wprowadzałam ograniczeń co do chronologii czy zasięgu frazeologizmów. Przyjęta przeze mnie panchroniczna metoda opisu przystaje do nurtu językoznawstwa zorientowanego kulturowo, które, jak zaznacza Ewa Jędrzejko (2000, 116), „akcentuje [...] przede wszystkim to, co związane z ludzkim doświadczeniem «bycia-w-świecie», z utrwalonym przez historię i kulturę subiektywnym wymiarem języka i językowej aktywności mówiących, zacierając tym samym płynne i umowne granice między synchronią a diachronią”.

W ramach artykułu nie sposób przytoczyć i omówić wszystkie zebrane frazeologizmy nawiązujące do relacji między wspomnianymi zwierzętami gospodarskimi a ludźmi. Korpus badawczy, jaki udało mi się zgromadzić, liczy przeszło trzy tysiące jednostek. Spośród nich wybrałam, by zilustrować omawiane zjawiska, 127 przykładów pochodzących z 21 źródeł.

1.3. Cel analizy

Niniejszy artykuł ma na celu zwrócenie uwagi na takie właściwości frazeologii animalistycznej, które w bezpośredni sposób odzwierciedlają relacje między ludźmi a zwierzętami, jak antropocentryzm i dydaktyzm. Zagadnienia te nie były dotąd szeroko omawiane w oparciu o wzięty pod uwagę materiał językowy. I choć częściowo nawiązywałam do nich w monografii *Językowe portrety zwierząt hodowlanych w przestrzeni semantyczno-kulturowej polszczyzny i ruszczyzny (na materiale frazeologii)*, to traktowane były one raczej wybiórczo. Teraz główny akcent chciałabym postawić właśnie na ukazaniu relacji między sferami *homo* i *animal* wraz

фразеологии почти полностью накладывается на данные остеологического материала, полученного в результате археологических раскопок на славянских и древнерусских городищах и селищах. Соотношение костей домашних и диких животных демонстрирует преобладание роли скотоводства по сравнению с охотой. Древнерусское стадо включало рогатый скот, лошадь, свинью, овцу и козу” (Буробин, 1995, 46). Nieprzypadkowo zwierzęta hodowlane zostały wzięte pod uwagę. O ich ważnym miejscu we frazeologii animalistycznej pisali na przykład J. Skawiński (2000), M. Rak (2006), K.-I. Majer (Майер, 1986) czy J. Gurbisz (1982).

z przysługującymi frazeologii faunicznej cechami antropocentryzmu i dydaktyzmu.

Ustabilizowane związki wyrazowe z nazwami zwierząt przedstawiają równoległe dwa światy: fauny i ludzi. Realia dotyczące życia fauny bardzo często stanowią tło, którego nie sposób oddzielić od refleksji związanych z naturą ludzką. Wyłonił się z tego koncept *człowieka* jako integralnej składowej tematu językowo-kulturowych obrazów *zwierząt* i niepodobna omawiać obydwu tych sfer odrębnie⁴. Przecież człowiek obserwuje otaczające go inne istoty żyjące i na zasadzie analogii przypisuje im pewne cechy, które są *de facto* właściwościami jego samego. Dzieje się to zgodnie ze stereotypowymi wyobrażeniami poszczególnych narodów, ich przekonaniami i znaną im symboliką. Należy zatem zastrzec, że ludzie wiążą z fauną nie tyle jej autentyczne własności czy właściwości dla niej charakterystyczne, ile takie, które odczytują jako negatywne lub pozytywne dla siebie.

Analiza zjawisk z punktu widzenia ich roli w życiu człowieka kształtuje określony *antropocentryczny obraz świata*. Dominantą owego świata jest pejoratywizacja sfery *animal*. Natomiast odpowiedzią na prezentowaną w języku postawę wobec fauny jest pouczający charakter wielu multiwerbizmów, w szczególności przysłów. Paremie polszczyzny i ruszczyzny zgodnie postulują, by do zwierząt odnosić się z należyтым szacunkiem i pamiętać o ich doniosłej roli w świecie rządzoneym przez *homo sapiens*.

2. Wartościowanie a ekspresywność frazeologii o tematyce zwierzęcej

Bardzo ważną cechą charakteryzowanego wycinka frazeologii jest ekspresywność. Zebrane jednostki pełnią funkcję ewaluatywną i służą na ogół poniżaniu, ośmieszaniu lub obrażaniu innych osób, a także uwalniają nadawcę od negatywnych emocji. Bywają powszechnie wykorzystywane w komunikacji interpersonalnej z intencją szyderstwa, podkreślenia

⁴Na antropocentryzm frazeologii animalistycznej zwracali już uwagę tacy badacze, jak Ryszard Tokarski (1991, 1992), Anna Pajdzińska (1991, 2001), Ivana Vidović-Bolt (2008), Maciej Rak (2006, 2007), Katarzyna Mosiołek-Kłosińska (1997) czy Joanna Szerszunowicz (2011).

wyższości nadawcy w stosunku do odbiorcy, zasygnalizowania uczucia pogardy wobec podmiotu wypowiedzi. Na przykład o człowieku z *niechęcią, odrazą* można powiedzieć *ty świński ryju* (SFJPS), *barani łbie* (SFGD) czy *kozi bobku* (PSWP), a osobę nietrzeźwą w *pogardliwy* sposób nazwać *мокрым поросенком* (БСППос). Wprowadzenie komponentów animalistycznych do frazeologizmów zabarwia je emocjonalnie i ujawnia generalnie pejoratywne wartościowanie przedstawicieli fauny, obejmujące ich wygląd, zachowanie, emitowane dźwięki, wydzielane zapachy, sposób życia czy przypisywane metaforycznie cechy charakteru bądź sprawności intelektualnej. W zebranych materiale egzemplifikacyjnym liczne są związki o odcieniu *dezaprobaty, pogardy, lekceważenia czy ironii*⁵.

2.1. Arystokratyzm jako językowy wyznacznik postawy człowieka wobec zwierząt

Należałoby podkreślić, że istota frazeologii animalistycznej polega na uświadomieniu sobie zakorzenionej w języku postawy ludzi wobec zwierząt, która stoi w sprzeczności z promowanym we współczesnym świecie humanitarnym podejściem do naszych *braci mniejszych*.

Znamienne, że nie było „gorszych” wyrazów dla zwierząt w wiekach średnich. Brak ich też w języku hebrajskim, sanskrycie, językach dalekowschodnich. Tak więc można założyć, że to współczesny człowiek stworzył wizerunek dychotomicznego obrazu rzeczywistości, w której zwierzęta niemal zawsze utożsamiają najgorsze przywary ludzkiego świata, służą do negatywnego wartościowania innych ludzi (Zimnowoda, 2003, 114).

Ludzie bardzo często wykorzystują realia świata fauny do mówienia o ciemnych stronach własnego świata. Zdzisław Kempf używa terminu *arystokratyzm* na określenie postawy człowieka wobec zwierząt. Pojęcie to podkreśla wyższość *homo sapiens* nad fauną, dominację ludzi, którzy dzięki intelektowi ujarzmili istoty spoza własnego gatunku i podporządkowali je sobie we wszystkich dziedzinach życia, powodując niestety

⁵ Z uwagi na ramy objętościowe artykułu problem zabarwienia emocjonalnego frazeologizmów animalistycznych nie zostanie przeze mnie szczegółowo omówiony, lecz będę do niego jedynie nawiązywać.

zaburzenia naturalnego ekosystemu. Wspomniany badacz zaznaczył też, że w odniesieniu do zwierząt język wprowadził tzw. wyrazy gorsze, eksponujące wartościowanie negatywne (Kempf, 1985; 1989; Steffen, 1986). Na przykład zalety poczciwej dostarczycielki mleka powszechnie umniejsza się poprzez wykorzystywanie jej obrazu do obraźliwego określenia kobiety: *krowa* ‘o kobiecie niezgrabnej, ociężałej, leniwej’ (USJP); *корова* ‘крупная женщина, неловкая, глупая’ (TCPSE). Równie negatywnie wartościowana jest koza czy kobyła: *koza* ‘kobiecisko brzydkie, wszeteczne’ (SGPK); ‘brzydka dziewczyna’ (NSGU); *kobyła* ‘ordynarnie o kobiecie dużego wzrostu, kobiecie niezgrabnej’ (SPWS). Wszystkie wymienione zoomorfizmy (cf. np.: Bartwicka, 1992; Чапига, 2002; Czapiga 2004) cechuje aktualizacja semów nieatrakcyjnego wyglądu przedstawicieli płci pięknej.

2.2. Antropocentryzm frazeologii animalistycznej

Spojrzenie na frazeologię animalistyczną przez pryzmat antropocentryzmu ukazuje człowieka jako podmiot działający i budujący tkankę języka równocześnie. Otwiera perspektywę takiej kognitywnej interpretacji zjawisk, w której akcentuje się ludzki punkt widzenia każdego, bez wyjątku zjawiska. Pozwala także objąć zebrany materiał kompleksowo, uwzględniając prezentowane zagadnienie współdziałania człowieka i zwierząt gospodarskich. Zgodnie z założeniami antropocentryzmu *homo sapiens* poznaje świat, „filtrując” go przez obraz samego siebie i swej roli w świecie. Występuje jako przedmiot opisu, wyznacza zadania i ukierunkowuje proces poszukiwania wartości.

Wszystko to, co w przeświadczeniu ludzi zaburza pewne proporcje i narusza przyjęte normy, jest w języku związane z ewaluacją pejoratywną. Ta surowa zasada antropocentryczna znajduje wyraz w polskiej i rosyjskiej frazeologii z nazwami zwierząt gospodarskich: *zbyt duże* jest postrzegane jako *nieładne, niekształtne*; *zbyt dużo* to *niekulturalnie*; *zbyt głośno* – *nieprzyjemnie*; *zbyt szybko* – *niebezpiecznie*; *zbyt wolno* – *nieefektywnie*. Wyraz *zbyt* staje się językowym wykładnikiem wszelkich wartości ujemnych, które w mniemaniu ludzi przeczą estetyce, moralności, sprawności fizycznej czy intelektualnej. I tak w językach słowiańskich z negatywną

oceną wiąże się zbyt obfite przyjmowanie pokarmów przez człowieka, zbyt głośne zachowanie przy stole, opieszałość, nieuzasadniony pośpiech podczas wykonywania obowiązków, nadmierna tusza. Przypisanie ułomności przedstawicielom fauny i ukazanie ich obrazów w „krzywym zwierciadle” jednocześnie eksponuje wartość wszystkiego, co ludzkie (cf. Tokarski, 1992, 76; Rak, 2007, 113): *напороться как свинья* ‘o чрезмерно наевшемся человеке’ (БСНС); *лицо как у лошади* ‘o некрасиво длинном лице’ (БСНС); *блеять как козел* ‘o человеке, издающем неприятные, высокие, резкие и дребезжащие звуки’ (БСНС); *как стельная корова* ‘o толстой, полной женщине с большим животом’ (БСНС); *зубы у кого-л. как у лошади* ‘o чьих-л. безобразно крупных некрасивых зубах’ (БСНС); *gruby jak świnia* ‘o grubym człowieku’ (WSFJP); *żwawy jak wół w plugu* ‘bardzo powolny, ociężały’ (Rodziewicz, 2007); *owczym pędem* ‘robić coś w pośpiechu, bez zastanowienia, naśladowując innych’ (NKP).

Języki słowiańskie utrwaliły cechę niewielkiej sprawności umysłowej praktycznie wszystkich zwierząt gospodarskich: *patrzy jak kozioł na wodę* (PSWP); *бестолковый как овечка* (БСНС); *вязать как свинья в кибернетике* (БСНС). To wręcz brutalne potraktowanie fauny należy traktować jako najbardziej wymowny przejaw antropocentryzmu, mający na celu podkreślenie, iż tylko człowiek jest istotą rozumną. Natomiast wszystko, co wiąże się ze sferą *animal*, godne jest poniżenia, pogardy ze względu na rzekomy brak zdolności myślenia i przeżywania uczuć wyższych, co oczywiście jest niezgodne ze współczesnymi doniesieniami naukowymi (cf. Pajdzińska, 2010). W tym miejscu warto odnieść się do językowego obrazu trzody chlewnej i jej rzekomej bezmyślności. Jak głosi przysłowie rosyjskie, *не помнит свинья полена, а помнит, где поела* (БСРПос). Taki wizerunek zwierzęcia opiera się wyłącznie na przesłankach potocznych, naiwnych, korelujących z wyobrażeniami stereotypowymi człowieka, gdyż w rzeczywistości świnie to zwierzęta obdarzone bardzo dużą inteligencją. Zupełnie inaczej przedstawiany jest w języku koń. Frazeologizmy podkreślają, że stworzenie to wyróżnia wrodzona mądrość: *битому коню лишь лозу кажи* (БСРПос); *битому коню только кнут покажи* (БСРПос). W istocie u podłoża takiego portretu fauny leży antropocentryzm oraz egoistyczna postawa ludzi, kierujących się w swoich opiniach względami użytkowymi i oceniających pozytywnie jedynie to, co jest ważne, bezpieczne i interesujące dla nich samych.

Dociekając w antropocentryzmie motywacji dla związków animalistycznych, należałoby wspomnieć o zarejestrowanych we frazeologii polszczyzny i ruszczyzny okolicznościach, które wyrażają relacje między człowiekiem a zwierzętami hodowanymi. Bydło i trzoda chlewna są dla człowieka źródłem wartościowego pokarmu. W takim kontekście obcowanie z fauną jest wielce pożądane. Wyrażają to wprost przysłowia: *корова в тепле – молоко на столе* (БСРПос); *kto ma morgi, krowy, świnię, tego zawsze głód ominie* (PSWP). Zwierzęta hodowane zapewniają zatem ludziom spokojne życie w dostatku: *без вола хата гола* (БСРПос); *добра крова хлопцу дзеци чова* (PSWP); *kto ma woły, ma pełne stodoły* (PSWP); *kto ma owce i pszczoły, ten gospodarz wesoly* (PSWP); *klaczka, pszczołka, pszenica wyprowadza z nędzy szlachcica* (NKP). W porównaniu z krową byk nie jest tak bardzo pożyteczny. Jego rola w gospodarstwie sprowadza się w dużej mierze do funkcji rozplodowych: *от быка – ни шерсти, ни молока* (БСРПос); *tylę pożytku, co z byka: ani loju, ani mleka* (PSWP).

Za mniej wartościową od krowy uchodzi również koza, która nie daje tyle mleka, co przedstawicielka bydła: *козе хоть какой колокол привяжи – коровой не будет* (БСРПос); *co dąb, to nie brzoza, co krowa, to nie koza* (PSWP). Krótka okrywa włosowa kóz nie stanowi dla ludzkiego ciała należytej ochrony, nie jest wobec tego wartościowa z użytkowego punktu: *o kozią sierść się sprzeczać* ‘o bezsensownych sporach dotyczących błahych wartości’ (PSWP). Oprócz tego ciało kozy nie dostarcza ludziom dużej ilości pokarmu: *niewiele na kozie loju* ‘o rzeczach lub ludziach, z których niewiele jest pożytku’ (PSWP); *bodajbyś lepiej kozie łopatki przedawał* ‘złorzeczenie’ (NKP); *козьи мочици* ‘об усталом, худом человеке’ (ИСРФК). Jednak mimo pewnych niedoskonałości koza, szczególnie w polszczyźnie, traktowana bywa przychylnie, a to za sprawą faktu, iż daje mleko w zamian za proste, niewyszukane pożywienie: *koza to poczciwe bydlatko: lada miotłą się pożywi, a na zapiecku się wyśpi* (NKP); *koza to najlepsze bydlatko: pod progiem się wyśpi, suchą miotłą zje i jeszcze kwartę mleka da* (NKP). Natomiast samiec kozy, podobnie jak samiec krowy, postrzegany jest jako absolutnie bezużyteczny: *захотеть от козла молока* ‘потребовать невозможного’ (ИСРФК); *козла доиць* ‘robić coś niepotrzebnie, na próżno’ (PSWP).

Przestrzenie obydwu języków słowiańskich jasno określają, że człowiek ceni tylko te zwierzęta, które są młode, silne, żywiołowe, pięknie

zbudowane, potrafią ciężko, posłusznie i wytrwale pracować, pozyskuje się z nich skórę czy wartościowe pożywienie. Osobniki stare i słabe odbierane są jako brzydkie, niewiele warte, nieefektywnie wykonujące powierzone im zadania, a w rezultacie nieatrakcyjne pod każdym praktycznie względem: *старый конь борозды не портит, но и глубоко не берет* (БСРПос); *koń kulawy, pies legawy, człowiek bez ochoty – jednakie przymioty* (NKP).

Obcowanie ze, zdawać by się mogło, najbardziej wiernymi i posłusznymi towarzyszami, stanowiącymi często ekonomiczną podstawę bytu człowieka, zrodziło szereg obarczonych negatywnym ładunkiem emocjonalnym wyrażen językowych, w których odbija się tendencja do poniżania wszelkich istot spoza gatunku ludzkiego. Najbardziej zgodni są przedstawiciele obydwu narodów słowiańskich co do sposobu postrzegania wspomnianej już świni, będącej, ich zdaniem, ucieleśnieniem bezczelności, nieokrzesania, braku kultury, podłości, pijaństwa i lenistwa, a językową wykładnią takiej ewaluacji są frazeologizmy, na przykład: *понура свинка глубок корень роет* ‘свиду смиренный человек деалает какую-л. крупную гадость’ (БСРПос); *свинья никогда не бывает довольна* ‘о человеке вечно недовольном, неблагодарном’ (БСРПос); *ленивый как боров* ‘об очень ленивом, вялом, разжиревшем от безделья человеке’ (БСНС); *пijanу jak swinia* ‘zupełnie pijany’ (SPP). Nie ulega wątpliwości, że świnia często i z wielką ochotą zanurza się w błocie. Czyni to jednak nie ze względu na upodobanie do brudu, lecz z przyczyn czysto fizjologicznych, w ten bowiem sposób reguluje temperaturę swego ciała. Słowianie widzą jednak w owej czynności skłonność do niechlujstwa: *уделаться что свинья* ‘о сильно испачкавшемся человеке’ (БСНС); *ходить как поросенок* ‘о ходящем в грязной одежде, испачкавшемся ребенке’ (БСНС); *brudny jak swinia* ‘niechlujny, bardzo brudny, zaniedbany’ (PSWP); *ubierz swinię w złoto, ona wlezie w błoto* ‘о trwałych, niezbywalnych wadach człowieka’ (PSWP). Praktyczne spojrzenie na trzodę chlewną uzasadnia wyrażone we frazeologii wartościowanie. W porównaniu na przykład z wełną owcy szczecina świni wydaje się mało użyteczna: *мецанская честь что свиная шерсть* (БСНС). Źródła podobnej ewaluacji motywują zapewne jednostkę *swińskie ucho* ‘pogardliwa nazwa rekruta’ (SFJPS).

Klasa koni czy bydła bywa oceniana w przestrzeni języków słowiańskich w sposób ambiwalentny. Polacy i Rosjanie odbierają te zwierzęta nie tylko negatywnie, a dzieje się tak za sprawą kilku faktów: krowy dają

mleko i rodzą cielęta; konie wykorzystuje się do jazdy wierzchem, powożenia, pracy w polu; wołami niegdyś orano. Świnie natomiast hoduje się wyłącznie w celu pozyskania z nich mięsa, tłuszczu i skóry. Obcowanie ludzi z trzodą sprowadza się wyłącznie do czynności karmienia. Na pewnym stosunku uczuciowym może być oparta relacja człowieka z koniem czy krową, ale nie ze świnią. Ten praktyczny punkt widzenia zadecydował o ewaluacji negatywnej. Dla ludzi wszyscy przedstawiciele trzody chlewnej to istoty brudne, brzydko pachnące i uosabiające najgorsze instynkty. Z tego względu traktuje się je z pogardą i wielką nieżyczliwością. Wyrazistym przejawem takiej postawy człowieka może być językowy obraz opluwanego zwierzęcia, które nie potrafi zachować się godnie: *świni pluć w gębę, a ona mówi, że deszcz leje* ‘ktoś jest tak bezczelny, iż nie przejmuje się swoim wulgarnym zachowaniem nawet wtedy, gdy w nieprzyjemny sposób wytykają mu to inni’ (Rak, 2007); *как свинья оплевали кого-л.* ‘о чьем-л. жалком, очень неопрятном и неухоженном виде’ (БСНС).

Sama ilość frazeologizmów z poszczególnymi zoonimami odzwierciedla znaczenie poszczególnych zwierząt w życiu ludzi. To właśnie aspekt liczebności materiału egzemplifikacyjnego uświadamia na przykład, iż najważniejszą rolę w gospodarstwie i otoczeniu człowieka odgrywają koń i krowa. Jak sygnalizowałam, obraz tych przedstawicieli fauny nie jest wyłącznie pejoratywny, a decyduje o tym ich użyteczność w gospodarstwie. Krowę – dostarczycielkę mleka – polszczyzna nazywa w pieszczotliwy sposób *mamiczką* i czyni symbolem żywicielki zapewniającej byt rodzin wiejskich. W podobny sposób przedstawia się ją w ruszczyźnie: *koniczek to jest nasz taticzek, a krowiczka to mamiczka* (Rak 2007), *dobra krowa chłopu dzieci chowa* ‘krowa, dająca dużo mleka, zapewnia wyżywienie wielodzietnej rodzinie chłopskiej’ (PSWP). Serdeczność, z jaką ludzie odnoszą się do krowy, wynika zapewne z przesłanek czysto praktycznych. Zwierzę to daje bowiem mleko i rodzi cielęta, a więc zabezpiecza przed klęską głodu (cf. Bartmiński, Kielak, Niebrzegowska-Bartmińska, 2015, 264–265). Niestety jest to kolejny, w moim odczuciu, przejaw egoistycznej postawy człowieka wobec natury, a za teoretyczną sympatią stoi dbałość o własne interesy.

W odniesieniu do konia wartościowanie pozytywne presuponowane jest nie tylko obserwacjami jego realnego zachowania, rolą w gospodarstwie, ale i dawną tradycją w traktowaniu tego stworzenia przez człowieka. Wydaje się to korelować z utrwalonym w kulturze słowiańskiej wizerunkiem

omawianego zwierzęcia jako istoty wyjątkowej, wieszczej, mającej zdolności przepowiadania przyszłych zdarzeń, przeczuwania śmierci swojego właściciela, odprowadzającej go na „tamten świat” (cf. Толстой, 1995–2012). Adam Mickiewicz w *Panu Tadeuszu* pochlebnie wyraża się o koniu – pobratymcu niedoli żołnierza tułacza, który „[n]a koniec pada u nóg konika wiernego, a konik nogą grzebie mogiłę dla niego”. W bajkach rosyjskich, dla przykładu *Конек-Горбунок*, koń również prezentowany jest jako istota bardzo przyjazna człowiekowi: „зимой согреет, летом холодом обвеет, в голод хлебом угостит, в жажду медом напоит”. Podobne wartościowanie zwierzęcia przebija z niektórych związków frazeologicznych. W dawnej Polsce konie przystrajano w różny sposób, bardzo dbano o ich wygląd, starano się, aby *rząd*, czyli ‘przystrój na konia’, był okazały i drogi. Zadbany koń zawsze budził powszechny podziw: *i koń hardo stępa, gdy w bogatym rządzie* ‘o zachowaniu osób pełniących ważne funkcje’ (PSWP). Wyrazem szacunku i miłości, jakimi ludzie od wieków darzyli te istoty, są przysłowia eksponujące ich wysoką cenę: *konia tanio nie ceń, króla o mało nie proś* (NKP); *nie ten konia dogodnie używa, co tanio, ale ten, co drogo płaci* (NKP); *baba tyle kosztuje, co piękny koń* (NKP).

W świetle słowiańskiej frazeologii animalistycznej konie są zwierzętami najbardziej obecnymi w życiu ludzi, wykorzystywanymi w wielu sytuacjach: na wojnie, podczas podróży, do pracy w polu, do powożenia i jazdy wierzchem. Bliskość ta może skutkować pojawieniem się silnej więzi emocjonalnej. Wszystko to sprawia, że człowiek traktuje konia z estymą i w obcowaniu z nim widzi wiele zalet. Eksplicacją pozytywnych uczuć człowieka wobec konia są związki: *kontent, jakby go kto na sto koni wsadził* ‘bardzo, nadzwyczajnie kontent, rad itp.’ (SFJPS); *milszy tobie syn kobyli aniżeli boski* ‘o szlachcicach rozmilowanych w koniach’ (NKP); *плакать по ком-л. как по любимой лошади* ‘o gorętnym oplakiwaniu kogoś-l.’ (БСРС); *сам мокнет, так конь сохнет* ‘o zaobliwym, бережливым человеке’ (БСРПос); *садиться на своего любимого конька* ‘начать говорить, рассуждать, распространяться на излюбленную тему’ (ИСРФК). Wobec pozostałych zwierząt gospodarskich ludzie zachowują dystans i raczej nie odnoszą się do nich z tak dużą czułością⁶.

⁶Aprobatywnie frazeologia odniosła się jedynie do ostrożności *kozy*, łagodności *krowy*, przyjaznego usposobienia *cielęcica*, pokory, cichości *baranka*, cierpliwości, pokory,

2.3. Dydaktyzm frazeologii animalistycznej

Cecha antropocentryzmu frazeologii zwierzęcej ściśle łączy się z dydaktyzmem, który wręcz zmusza do refleksji nad relacjami między człowiekiem a *braćmi mniejszymi*. Paremie pouczają, aby zwierzęta traktować godnie, karmić, pielęgnować, dbać o ich czystość: *regularność konia tuczy* (NKP); *daj krowie w żłobie, to ona da tobie* (PSWP); *koń, panna i wino wielkiego ochędóstwa potrzebują* (NKP); *конь тощой – хозяин плохой* (БСРПос); *овцы не шуба греет, а корм* (БСРПос); *не накопит свинка сала, если корму дают мало* (БСРПос).

Zwierzęta hodowlane stanowią ważne źródło pożywienia, skór czy wełny, gwarantując w ten sposób dostatek i spokój swoim właścicielom. Mówią o tym wprost liczne multiwerbizmy: *корова в тепле – молоко на столе* (БСРПос), *палить свинья – накормит семья* (БСРПос), *без вола хата гола* (БСРПос); *kto ma owce i pszczoły, ten gospodarz wesoły* (PSWP), *klaczka, pszczółka, pszenica wyprowadza z nędzy szlachcica* (NKP); *komu się klacze i żony darzą, ten nie żebrze chleba* (DWKolb); *dobra krowa – majątku połowa* (NKP). Dzięki faunie ludziom żyje się łatwiej i wygodniej: *koń dobry – zdrowie ludzkie* (NKP); *nie dla siebie, dla drugich wół sobie jarzmem grzbiet naciera* (NKP). Okoliczności te powinny być docenione. Dzieje się jednak zupełnie inaczej. Ludzie nie zapewniają przedstawicielom fauny odpowiedniej ilości paszy, nie dbają o ich odpoczynek i wykorzystują ponad miarę. Zapominają, że jedynie troskliwość i czułość przynoszą dobre rezultaty: *у сытого коня восемь ног* (БСРПос); *береги лошадку, не наваливай в надсадку* (БСРПос); *mlóćqsetu wołowi nie zawiązuј gęby* (PSWP); *gdzie koń gładki, tam są dudki na wydatki* (NKP).

Frazeologia utrwaliła obraz bydła i koni zbyt intensywnie pracujących dla człowieka, rezultatem czego bywa skrajne wyczerpanie. Nadmiernej eksploatacji fauny dotyczy cała seria frazeologizmów słowiańskich: *harować jak wół* (PSWP); *chodźć jak koń w kieracie* (PSWP); *był to koń, ale się zjeździł* (NKP); *chlustał, chlustał, aż konik ustał* (NKP); *orać w kogoś jak*

posłuszeństwa *jagnięcia* czy łagodności *owcy*. Odcień ewaluacji pozytywnej wnoszą sporadycznie pojawiające się też formy deminutywno-hipokorystyczne. Wśród nich takie faunizmy, jak *owieczka* czy *baranek*, mają ścisły związek z nazewnictwem religijnym i wiążą się bardziej z wpływem kultury na język niż z odzwierciedleniem postawy człowieka wobec określonego fragmentu królestwa zwierząt.

w łysego konia (WSFJP); *как черный бык работать* (БЧНС); *работать как ломовая лошадь* (БЧНС); *ворочать как сивый мерин* (БЧНС). Następstwem niewłaściwego obchodzenia się z krowami jest na przykład to, że przestają one dawać mleko, gdyż stres wywołuje problemy laktacyjne: *корову палкой бить – молока не пить* (БСРПос); *от битой коровы – не молоко* (БСРПос). Zwierzęta nadmiernie obciążone pracą przestają efektywnie wywiązywać się z obowiązków nałożonych przez człowieka: *для усталого коня и уздечка тяжела* (БСРПос); *siłowanym koniem nikt się nie dorobi* (NKP). Fauna prezentowana jest jako obiekt, który nie ma innego wyjścia, jak tylko zaakceptować swoje ciężkie położenie i sytuację służenia ludziom: *sznurki na sobie wiąż, a uprzęż i bat na konia miej dobry* (NKP); *ciągnij, kobyło, choć ci niemilo* (DWKolib); *глядеть как бык из-под ярма* ‘o крайне устало, измученно, страдальчески глядящем человеке’ (ССРЯМ); *переть свой воз точно вол* ‘o покорно несущем бремя жизненных забот человеке’ (БЧНС). W ruszczyźnie przedstawiono dodatkowo obraz cieląt i wołów, które nawet w obliczu śmierci przyjmują pełną pokory postawę posługiwania człowiekowi: *жди как вол обуха, а не дрогни!* ‘будь покорен и терпелив (в минуту опасности)’ (БЧНС); *идти как телок на убой* ‘o покорно, безропотно идущем туда, где ждет наказание, человеке’ (БЧНС).

W szczególności surowy sposób ludzie odnoszą się do zwierząt, które są zaawansowane wiekowo, a w związku z tym i mniej wydajne w porównaniu z osobnikami młodymi. Utrata sił witalnych powoduje, że leciwych zwierząt człowiek nie szanuje. Bezpośrednim powodem tego jest przeświadczenie o ich bezużyteczności w gospodarstwie: *starego konia wyrzucają z cigu* (NKP); *старого коня не кормят, а старого добра не слушают* (БСРПос); *po starym wole nie masz żalu* (PSWP). Stare zwierzęta w mniemaniu człowieka nie przynoszą zysków i w językowym obrazie świata są synonimem utraconych pieniędzy: *młody koń w pieniądzu idzie, а стары з pieniędzy* (NKP). To nacechowane antropocentrycznie przesłanie wyraża myśl, że dla ludzi pożądane są jedynie te zwierzęta, którymi mogą się oni wysługiwać: *wjechać na kogoś jak na łysą (ślepa) kobyłę* ‘wykrzyzczyć kogoś ordynarnie’ (SFJPS). Równie bezwzględnie ludzie obchodzą się ze zwierzętami chorymi czy upośledzonymi: *konя слепого, хлoпа старoго, brzydkiej jejmości – nikt nie zazdrości* (PSWP); *na леченой кобыле недолго ездить* (БСРПос). Zaprezentowana postawa

wobec zwierząt niewątpliwie jest bardzo smutna, godna potępienia i stawia człowieka w niekorzystnym świetle.

Ludzie starają się wszelkimi sposobami panować nad fauną, nierzadko bywają przy tym bezwzględni. Związki, które poruszają ten problem, eksponują dominację człowieka nad zależnymi od niego istotami: *na konia trzeba bicza* (Rak, 2007); *gdy konia łowią, dają obroku, a kiedy złowią, kijem po boku* (NKP); *świni raz dać* (DWKolb); *забить кого-л. как слепую лошадь* (БСНС); *бить кого-л. как сидорову козу* (БСНС). Inne jednostki odzwierciedlają, w jaki sposób ludzie są zdolni traktować zwierzęta, by je podporządkowywać własnej woli: *корова не идет – хвост ломают* (БСРПос); *бить кого-л. как ломовую лошадь* (БСНС); *кричат на кого-л. как на вола* (БСНС); *лупить кого-л. как быков* (БСНС); *jechać świńską krzywdą* (STGP).

Frazeologia utrwaliła także, w jaki sposób zwierzęta giną z rąk człowieka: *na rzeź cię, byśku, chowają, przetoć dobry obrok dają* (NKP); *wylupił oczy jak baran, kiedy go zażynają* (JPZW); *вол растет до обуха* (БСРПос); *зарезать кого-л. как барана* (БСНС); *кормить как быка на убой* (БСНС). Związki komparatywne eksponują, że postawa człowieka, nieustannie upatrującego w zwierzętach źródła mięsa i skór, wyzwała w nich lęk, niechęć i przerażenie: *wylupił oczy jak baran, kiedy go zarzynają* (JPZW); *patrzy jak krowa na rzeźnika* (JPZW); *wywalil oczy jak na rzeźnika wół* (DWKolb); *jak koza do rzeźnika idzie* (DWKolb); *поглядывать на кого-л. как коза на мясника* (БСНС).

3. Podsumowanie

Portrety wziętych pod uwagę reprezentantów fauny ukazują, w jaki sposób ludzie postrzegają bliskie im, oddane i pożyteczne gatunki żywego inwentarza gospodarskiego. Prawie wszystko to, co z nimi związane, jest w oczach człowieka złe, nieprzyjemne i nie odpowiada kanonom piękna. Na przykład przyrównanie twarzy człowieka do ryja *świni* czy pyska *konia* akcentuje subiektywny sposób oceny tego, czego ludzie nie chcą łączyć ze sferą *homo*, a co chętnie przypisują sferze *animal*, a więc brzydoty, braku ogłady, plugastwa czy pijaństwa. Pejoratywizacja obrazów zwierząt w języku jest przejawem antropocentrycznej postawy człowieka wobec świata.

Nazwy zwierząt hodowlanych są najczęściej komponentem frazeologizmów nacechowanych ujemnym ładunkiem wartościującym i za pośrednictwem świata *braci mniejszych* ukazują negatywne strony świata ludzi. Związki animalistyczne opisują wygląd, zachowanie, moralność lub charakter *homo sapiens* na zasadzie analogii z królestwem fauny. Człowiek charakteryzowany w „zwierzęcych” kategoriach jest nieatrakcyjny fizycznie, niekulturalny, niesprawny intelektualnie, zły, artykułuje nieprzyjemne dźwięki i wydziela niemiłe zapachy. Wizerunek ten budowany jest za pomocą oceniająco-ekspresywnych metafor.

Ludzie starają się swoje własne ułomności przenosić na stworzenia, które z zasady takich wad mieć nie mogą. Świnie spożywając głośno pokarmy kojarzy się z brakiem kultury. Bydło wylegające się na łące czyni synonimem lenistwa. Ale przecież kultura, moralność, uczucia wyższe znamienne są dla *homo sapiens*, stanowią fundament, który odróżnia ludzi od świata fauny. Zwierzęta walczą jedynie o pokarm, dominację, dbają o młode. Ich zachowanie wynika nie ze złej woli, braku moralności czy kultury. W postępowaniu zwierząt bierze górę ich natura, pragnienie przetrwania, zapewniające im je wrodzone instynkty. Zwierzęta nie są niekulturalne i niemoralne, to tylko człowiek myśli o nich w taki sposób, dokonując mimowolnie projekcji „wartości obowiązujących w świecie ludzkim na świat zwierząt” (Tokarski, 1991, 152). Symbole, stereotypy i uprzedzenia dotyczące *braci mniejszych* są w istocie ludzką interpretacją świata. Frazeologia słowiańska natomiast stanowi dowód na to, że język obszedł się z królestwem zwierząt w sposób bardzo surowy.

Wielowyrzowce polszczyzny i ruszczyzny, podkreślając wartość wszystkiego, co związane ze sferą *homo*, równolegle uwypuklają ciemne strony językowego obrazu samych ludzi. Dzieje się tak za sprawą aktualizacji w przestrzeniach znaczeniowych prezentowanych multiwerbizmów semów okrucieństwa, pogardy, lekceważenia, chciwości, które odnoszą się *de facto* nie do zwierząt, ale ludzi. Składają się na portret człowieka, który ostatecznie jawi się jako istota daleka od humanitarnego podejścia do *braci mniejszych*, bezduszna, hołdująca niskim instynktom, wartościami *stricte* materialnym.

Literatura

- Anusiewicz, J. (1990). *Językowo-kulturowy obraz kota w polszczyźnie*, „Etnolingwistyka” nr 3, s. 95–141.
- Anusiewicz, J. (1992). *Koń – jaki jest – w języku polskim?*, „Prace Filologiczne” nr 37, s. 201–212.
- Bartmiński, J. (red.) (1980). *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bartmiński, J., Kielak O., Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2015). *Dlaczego wąż nie ma nóg. Zwierzęta w ludowych przekazach ustnych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartwicka, H. (1992). „*Metafory zwierzęce*” w języku polskim i rosyjskim. W: *Lexicographica Slavica. Profesorowi Andrzejowi Bogusławskiemu*. Red. J. Wawrzyńczyk. Toruń: UMK, s. 7–14.
- Basaj, M. (1996). *Nazwy zwierząt jako komponenty porównań frazeologicznych*. W: *Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich*. Red. S. Warchoń. Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 281–287.
- Chlebda, W. (1991). *Elementy frazematyki. Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Opole: WSP.
- Cooper, J. C. (1998). *Zwierzęta symboliczne i mityczne*. Przeł. A. Kozłowska-Ryś, L. Ryś. Poznań: Dom Wydawniczy „Rebis”.
- Czapiga, A. (2004). *Uskrzydłona przenośnia – na materiale metafor pola semantycznego ptaki (w języku polskim, rosyjskim i angielskim)*. W: *Słowianie w Europie. Historia, kultura, język*. Red. K. Pietrzycka-Bohosiewicz, A. Wawrzyńczyk, B. Gołąbek. Kraków: Collegium Columbinum, s. 295–302.
- Czapiga, A. (2007). *Językowy obraz wilka w kulturze polskiej, rosyjskiej i angielskiej*. W: *Świat Słowian w języku i kulturze. Językoznawstwo*. Red. E. Komorowska, A. Krzanowska. Szczecin: Print Group, s. 50–56.
- Dąbrowska, A. (2000). *Tę żabę trzeba zjeść. Językowo-kulturowy obraz żaby w polszczyźnie*. Język a Kultura t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*. Red. J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, s. 181–203.
- Gurbisz, J. (1982). *Połączenia wyrazowe z leksemami zoosemantycznymi. Próba interpretacji danych ankiety frazeologiczno-paremiologicznej*. „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Filologia Rosyjska” nr 10, s. 79–86.
- Hampł, L. (2012). *Ptactwo we frazeologii czeskiej i polskiej*. Bielsko-Biała: Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku Białej.
- Jędrzejko, E., (2000). *Frazeologia w przestrzeni lingwistyki „integralnej”*. (Uwagi o wieloaspektowości badań frazeologicznych). „Annales UMCS” nr 18, s. 99–120.
- Kempf, Z. (1985). *Wyrazy gorsze dotyczące zwierząt*. „Język Polski” t. LXV, s. 125–144.
- Kempf, Z. (1989). *Dwa aspekty wyrazów negatywnych dotyczących zwierząt*. „Język Polski” t. LXIX, s. 208–209.
- Kępa-Figura, D. (2007). *Kategoryzacja w komunikacji językowej na przykładzie leksemu ptak*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- Kielak, O. (2014). *Koza i koziół w polskich przysłowiacz oraz wyrażeniach przysłowio- wych. Jeden czy dwa językowo-kulturowe obrazy zwierząt*. „LingVaria” nr 2 (18), s. 235–247, <https://doi.org/10.12797/LV.09.2014.18.15>.
- Kowalonek, M. (2009). *Językowy obraz kozy we frazeologii i paremiologii języka polskiego, serbsko/chorwackiego i słoweńskiego*. W: *Balkany w XX i XXI wieku. Historia – polityka – kultura*. Red. H. Stys, S. Sochacki. Toruń: Interdyscyplinarne Koło Naukowe Doktorantów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, s. 185–196.
- Koziara, S. (1996). *Symbolika zwierzęca we frazeologii i przysłowiacz języka polskiego*. „Ojczyzna Polszczyzna. Kwartalnik dla nauczycieli” nr 3, s. 57–61.
- Koziara, S. (2002). *Frazeologizmy pochodzenia biblijnego z nazwami zwierząt w języku polskim*. „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica” nr 1, s. 155–164.
- Mosiółek, K. (1994). *Stereotypy samic niektórych zwierząt domowych przekazywane przez polszczyznę i język francuski*. „Poradnik Językowy” nr 3, s. 23–28.
- Mosiółek-Kłosińska, K. (1995). *Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy pies i kot*. „Etnolingwistyka” nr 7, s. 21–31.
- Mosiółek-Kłosińska, K. (1997). *Antropocentryzm leksyki zwierzęcej*. W: *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*. Red. R. Grzegorzczkowa, Z. Zaron, Warszawa: Wydawnictwa UW, s. 71–77.
- Nowakowska, A. (1991). *Obraz świata zwierząt we frazeologii polskiej i francuskiej*. „Poradnik Językowy” nr 9–10, s. 361–368.
- Pajdzińska A. (1991). *Wartościowanie we frazeologii*. W: *Język a Kultura*, t. 3: Wartości w języku i w tekście. Red. J. Puzynina, J. Anusiewicz, Wrocław: Wiedza o Kulturze, s. 15–29.
- Pajdzińska A. (2001). *My, to znaczy... : z badań językowego obrazu świata*. „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja” nr 1 (66), s. 33–53.
- Pajdzińska A. (2010). *Przydatność frazeologizmów w badaniach językowego obrazu świata*. W: *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*. Red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAm, s. 87–97.
- Peisert, M. (1991). *Językowy i kulturowy obraz węża w języku polskim*. „Rozprawy Komisji Językowej WTN” t. XVII, s. 259–270.
- Peisert, M. (2003). *Sus domesticus – zwierzę, którego nazwy używać nie wypada*. W: *Język a Kultura t. 15: Opozycja homo–animal w języku i kulturze*. Red. A. Dąbrowska, s. 149–155.
- Rak, M. (2006). *Antropocentryzm gwarowej frazeologii zwierzęcej z Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*. „Język Polski” t. LXXXVI, s. 368–376.
- Rak, M. (2007). *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*. Kraków: Wydawnictwo „Scriptum”.
- Rak, M. (2017). *Na bezrybiu i rak ryba. Językowo-kulturowy obraz raka w polszczyźnie*. „Etnolingwistyka” nr 29, s. 149–169, <https://doi.org/10.17951/et.2017.29.149>.

- Sahata, J. (2009). *Ptaki we frazeologii polskiej i ukraińskiej*. „Postscriptum Polonistyczne” nr 1 (3), s. 143–152.
- Skawiński, J. (2000). *Językowy aspekt badań nad zwierzętami w kulturze*. „Zeszyty Etnologii Wrocławskiej” nr 1, s. 93–121.
- Spagińska-Pruszek, A. (2005). *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej*. Łask: Oficyna Wydawnicza LEKSEM.
- Steffen, W. (1986). *Wyrazy „lepsze” i „gorsze”*. „Język Polski” t. LXVI, s. 336–340.
- Szerszunowicz, J. (2003). *Językowo-kulturowy obraz sowy w ujęciu komparatywnym*. „Białostockie Archiwum Językowe” nr 3, s. 215–225, <https://doi.org/10.15290/baj.2003.03.11>.
- Szerszunowicz, J. (2004). *Językowo-kulturowy obraz lisa w ujęciu komparatywnym (polsko-angielsko-włoski)*. W: *Język, kultura, nauczanie i wychowanie*. Red. J. Kida. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 239–245.
- Szerszunowicz, J. (2011). *Obraz człowieka w polskich, angielskich i włoskich leksykalnych i frazeologicznych jednostkach faunicznych*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Tokarski, R. (1991). *Wartościowanie człowieka w metaforach językowych*. „Pamiętnik Literacki” nr 1, s. 144–158.
- Tokarski, R. (1992). *Czy człowiek jest istotą dobrą? Wartościowanie w metaforach językowych*. W: *Studia o tropach II*. Red. T. Dobrzyńska. Wrocław–Warszawa–Kra-ków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 69–81.
- Vidović-Bolt, I., Szerszunowicz, J. (2014). *Językowo-kulturowy obraz osła w języku chorwackim i polskim*. W: *Stalość i zmienność w językach i kulturach świata. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Ewie Komorowskiej z okazji 30-lecia pracy naukowej*, t. 1. Red. D. Dziadosz, A. Krzanowska, A. Szlachta. Szczecin: Volumina.pl Daniel Krzanowski, s. 481–499.
- Vidović-Bolt, I. (2008). *Frazeologizmy zoonimiczne odnoszące się do człowieka w języku chorwackim i polskim*. W: *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja i przekład*, t. 6. Red. M. Sarnowski, W. Wysoczański. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 483–492.
- Wtorkowska, M. (2010). *Kot w polskich i słoweńskich związkach wyrazowych (frazeologizmach i przysłowiaach)*. „Acta Universitatis Lodziensis” seria: Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców, nr 17, s. 195–204.
- Wtorkowska, M. (2014). *Porównanie polskich i słoweńskich frazeologizmów z komponentem wybranych zwierząt domowych (byka, wołu, krowy i cielęcica)*. „Acta Universitatis Lodziensis” seria: Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców, t. 21, s. 403–412.
- Wysoczański, W. (2005). *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Zaręba, L. (2004). *Nazwy zwierząt w idiomatyce polskiej i francuskiej. Studium porównawcze*. W: L. Zaręba, *Szkice z frazeologii porównawczej francusko-polskiej*

- i polsko-francuskiej. Esquisses de phraséologie comparative franco-polonaise et polono-française.* Kraków: Księgarnia Akademicka, s. 11–49.
- Zimnowoda, J. (2003). *Opozycja homo – animal w ekspresywnych zwrotach językowych.* *Język a Kultura* t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze.* Red. A. Dąbrowska, s. 103–115.
- Буробин, А. В. (1995). *Национально-культурная специфика анималистической фразеологии русского языка.* [Niepublikowana rozprawa doktorska]. Moskwa: Российский Университет дружбы народов.
- Гура, А. В. (1997). *Символика животных в славянской народной традиции.* Moskwa: Индрик.
- Журавлёв, А. Ф. (1994). *Домашний скот в поверьях и магии восточных славян. Этнографические и этнолингвистические очерки.* Moskwa: Издательство „Индрик”.
- Зеленин, Д. К. (1991). *Восточнославянская этнография.* Moskwa: Наука. Главная редакция восточной литературы.
- Козлова, Т. В. (2003). *Семантика фразеологизмов с названиями животных в современном русском языке.* Moskwa: Издательство Московского Университета.
- Майер, К.-И. (1986). *Зоонимы как компоненты фразеологических единиц (Некоторые параллели русского, венгерского и немецкого языков).* „Slavica” т. XXII, с. 15–21.
- Толстая, С. М. (ред.) (2002). *Славянская мифология. Энциклопедический словарь.* Moskwa: ЭЛЛИС ЛАК.
- Толстой, Н. И. (ред.) (1995–2012). *Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5-ти томах.* Moskwa: Международные отношения.
- Чапига, А. (2002). *О метафоризации значений (на примере названий животных в русском, польском и английском языках).* W: *Świat Słowian w języku i kulturze*, t. III. Red. E. Komorowska, Ż. Kozicka-Borysowska. Szczecin: PPH ZAPOL Spółka Jawna, s. 35–40.
- Чапига, А. (2009). *Языковая картина обезьяны в русской, польской и английской культурах.* W: *Коммуникативные аспекты грамматики и текста.* Red. Z. Czapiga, A. Czapiga. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 227–235.
- [Burobin, A. V. (1995). *Natsional’no-kul’turnaya spetsifika animalisticheskoi frazeologii russkogo yazyka.* (Niepublikowana rozprawa doktorska). Moskwa: Rossiiskii Universitet druzhby narodov.
- Gura, A. V. (1997). *Simvolika zhivotnykh v slavyanskoj narodnoi traditsii.* Moskwa: Indrik.
- Zhuravlev, A. F. (1994). *Domashnii skot v pover’yakh i magii vostochnykh slavyan. Etnograficheskie i etnolingvisticheskie ocherki.* Moskwa: Izdatel’stvo „Indrik”.
- Zelenin, D. K. (1991). *Vostochnoslavyanskaya etnografiya.* Moskwa: Nauka. Glavnaya redaktsiya vostochnoi literatury.

- Kozlova, T. V. (2003). *Semantika frazeologizmov s nazvaniyami zhivotnykh v sovremennom russkom yazyke*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta.
- Majer, K.-I. (1986). *Zoonimy kak komponenty frazeologicheskikh edinic (Nekotorye paralleli russkogo, vengerskogo i nemeckogo yazykov)*. „Slavica” t. XXII, s. 15–21.
- Tolstaya, S. M. (red.) (2002). *Slavyanskaya mifologiya. Entsiklopedicheskii slovar'*, Moskva: ELLIS LAK.
- Tolstoi, N. I. (red.) (1995–2012). *Slavyanskije drevnosti. Etnolingvisticheskii slovar' v 5-ti tomakh*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya.
- Czapiga, A. (2002). *O metafORIZATSII znachenii (na primere nazvanii zhivotnykh v ruskom, pol'skom i angliiskom yazykakh)*. W: *Świat Słowian w języku i kulturze*, t. III. Red. E. Komorowska, Ż. Kozicka-Borysowska. Szczecin: PPH ZAPOL Spółka Jawna, s. 35–40.
- Czapiga, A. (2009). *Yazykovaya kartina obez'yany v russkoi, pol'skoi i angliiskoi kul'turakh*. W: *Kommunikativnye aspekty grammatiki i teksta*. Red. Z. Czapiga, A. Czapiga. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 227–235].

Źródła

- DWKolb – Kolberg, O. (1967). *Dzieła wszystkie*, t. 60: *Przysłowia*. Red. S. Świrko. Wrocław–Poznań: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Rak, M. (2007). *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii gwar Gór Świętokrzyskich i Podtatrze*. Kraków: Wydawnictwo „Scriptum”.
- JPZW – Wysoczański, W. (2005). *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- NKP – Krzyżanowski, J. (red.) (1969–1978). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- NSGU – Kasperczak, M., Rzeszutek, M., Smół, J., Zgólkowa, H. (2004). *Nowy słownik gwary uczniowskiej*. Red. H. Zgólkowa. Wrocław: Europa.
- PSWP – Zgólkowa, H. (red.) (1994–2005). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50. Poznań: Wydawnictwo „Kurpisz”.
- Rodziejewicz, B. (2007). *Frazemy komparatywne z komponentem zoonimicznym w języku polskim, rosyjskim i niemieckim*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- SFGD – Rak, M. (2005). *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*. Kraków: Scriptum.
- SFJPS – Skorupka, S. (1987). *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SGPK – Karłowicz, J. (1974). *Słownik gwar polskich*. Warszawa.

- SJPL – Linde, S.B. (1807–1814). *Słownik języka polskiego*, t. 1–6. Warszawa: Drukarnia XX. Piarów.
- SPP – Anusiewicz, J., Skawiński, J. (1996). *Słownik polszczyzny potocznej*. Warszawa–Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SPWS – Stomma, L. (2000). *Słownik polskich wyzwisk, inwektyw i określeń pejoratywnych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Graf-Punkt.
- STGP – Stępniań, K. (1993). *Słownik tajemnych gwar przestępczych*. Londyn: Puls.
- USJP – Dubisz, S. (red.) (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–6. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WSFJP – Müldner-Nieckowski, P. (2003). *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Świat Książki.
- БСНС – Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г. (2008). *Большой словарь народных сравнений*. Москва: ОЛМА Медиа Групп.
- БСПос – Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г., Николаева, Е. К. (2010). *Большой словарь русских пословиц*. Москва: ОЛМА Медиа Групп.
- ИСРФК – Козлова, Т.В. (2001). *Идеографический словарь русских фразеологизмов с названиями животных*. Москва: Дело и Сервис.
- ССРЯМ – Мокиенко, В. М. (2003). *Словарь сравнений русского языка*. Санкт-Петербург: Норинт.
- ТСРСЕ – Елистратов, В. С. (2005). *Толковый словарь русского сленга*. Москва: Аст-ПРЕСС КНИГА.
- [BSNS – Mokienko, V. M., Nikitina, T. G. (2008). *Bol'shoy slovar' narodnykh sravneniy*. Moskva: OLMA Media Grupp.
- BSRPos – Mokienko, V. M., Nikitina, T. G., Nikolaeva, E. K. (2010). *Bol'shoy slovar' russkikh poslovits*. Moskva: OLMA Media Grupp.
- ISRFK – Kozlova, T. V. (2001). *Ideograficheskii slovar' russkikh frazeologizmov s nazvaniyami zhivotnykh*. Moskva: Delo i Servis.
- SSRYAM – Mokienko, V. M. (2003). *Slovar' sravnenii russkogo yazyka*. Sankt-Peterburg: Norint.
- TSRSE – Elistratov, V. S. (2005). *Tolkovii slovar' russkogo slenga*. Moskva: Ast-PRESS KNIGA].